

УДК 347.515(44+430+477)

С.Д. ГРИНЬКО, канд. юрид. наук, доц.,
Науково-дослідний інститут приватного права і
підприємництва Академії правових наук України

НОКСАЛЬНА ВІДПОВІДАЛЬНІСТЬ ЗА ЗАКОНОДАВСТВОМ ФРАНЦІЇ, НІМЕЧЧИНИ ТА УКРАЇНИ: ПОРІВНЯЛЬНО- ПРАВОВИЙ АСПЕКТ

Ключові слова: рецепція, римське приватне право, делікт, відшкодування шкоди, відповідальність за чужі дії, ноксальна відповідальність, цивільне законодавство Франції, цивільне законодавство Німеччини, цивільне законодавство України

Деліктна відповідальність є одним із правових засобів найбільш повного захисту порушених суб'єктних прав особи внаслідок завдання шкоди. Однак можливість застосування такого правового засобу залежить від деліктоздатності заподіювача шкоди. Тому відсутність деліктоздатності ставить потерпілого у невигідне становище, залишаючи його при завданій шкоді. Поряд із загальним правилом деліктної відповідальності за яким кожний відповідав лише за завдання шкоди власними діями, римські юристи встановили спеціальні правила щодо відповідальності одних осіб за дії інших - ноксальну відповідальність. Запровадження ноксальної відповідальності зумовлено забезпеченням захисту інтересів потерпілої особи, а також із виховної мети щодо попередження не виконання чи неналежного виконання покладених законом або договором обов'язків щодо здійснення нагляду за підопічними особами.

У континентальній Європі всі зусилля правової науки спрямовані на пошук єдиних коренів і усунення історичних відмінностей між окремими деліктами. Тобто мова йде про уніфікацію деліктного права. При цьому правовим підґрунтям здійснення уніфікації є французьке та німецьке деліктне право, які

увібрали головні засади римського деліктного права. Як відзначав Зом, геніальне розуміння форми, що відрізняє стародавнє мистецтво, надало, також, і юридичній науці ту симетрію, ту прозорість, ту яскраву силу її понять, що зачарувало розуми Німеччини одразу, як тільки римське право з'явилося на горизонті часу [1, с.2].

Порівняльне правознавство в сфері деліктного права було предметом дослідження Ю.Г. Матвеева, відносно англо-американської правової системи [2], та К. Цвайгерта і Х. Кетца - романо-германської правової системи [3]. Дані дослідження стосувалися питань деліктної відповідальності в цілому за законодавством США, Англії, Франції, Німеччини. Крім того, генезис правових ідей української правової доктрини деліктного права не досліджувався. Тому згадані наукові розвідки не можуть вважатися такими, що дозволяють повною мірою встановити спільні витоки інституту ноксальної відповідальності та тенденції його розвитку в сучасних умовах.

Наукова новизна дослідження полягає у дослідженні ноксальної відповідальності за законодавством України, Франції і Німеччини в порівняльно-правовому аспекті, що сформувався ще у римському приватному праві, а з часом була рецепційована до законодавства європейських держав.

Однак, для нас інтерес має здійснення порівняльного аналізу деліктного права в контексті української правової доктрини, що і є метою статті.

«*Noxsales actiones appellantur quae non ex contractu sed ex noxa atque maleficio servorum adversus nos instituuntur*», - так писав Гай, називаючи ноксальними ті позови, що подаються не на підставі контракту, а на підставі шкоди, завданої рабами (Д.9.4.1) [4, с.445]. Особливість застосування ноксального позову полягала в наслідках та його значенні. Так, по-перше, відповідальною особою за цим позовом був господар раба на момент вчинення делікту (як добросовісний, так і недобросовісний); по-друге, суть вимоги по-

зивача полягала у видачі раба його господарем; по-третє, таку вимогу суддя задовольняв за умови, що раб учинив делікт без відома свого господаря, тобто останній не міг заборонити здійснення протиправної дії; а якщо з відома господаря, - то останній ніс відповідальність у повному обсязі, так як вважалося, що делікт вчинив він.

Таким чином, ноксальну відповідальність було запроваджено з єдиною метою - незалежно від того, ким завдано шкоди, вона має бути відшкодована, крім випадків передбачених законом (непереборна сила, випадок, умисел потерпілого).

За класичним римським правом, як відзначав Ю. Барон, сферу застосування *actiones noxales* було розширено. Так, до ноксальної відповідальності притягувалися: 1) батько за всі делікти підвладних дітей; 2) господар за всі делікти рабів; 3) власник за всі випадки завдання шкоди домашніми тваринами [5, с.251]. Однак, таке розширене тлумачення є винаходом пандектистів, а не заслугою римських юристів.

Під впливом римського права формується інститут деліктної відповідальності, зокрема ноксальної, у праві ряду європейських країн. Так, найбільш яскравим вираженням правонаступництва римського приватного права є Цивільний кодекс Франції 1804 р. (далі - ЦКФ) [6], Цивільне уложення Німеччини 1900 р. (далі - ЦУН) [7], а також Цивільний кодекс України 2004 р. (далі - ЦКУ) [8].

За деліктним правом Франції теорія ноксальної відповідальності відображена в двохчленній конструкції. Так, перша частина цієї конструкції містить загальний принцип за яким відповідальність покладається на особу не лише за шкоду, завдану її власними діями, але й за шкоду, завдану діями тих, за кого вона повинна відповідати (ч.1 ст.1384 ЦКФ) [6]. На відміну від вищенаведеного загального правила ноксальної відповідальності, друга частина містить окремі випадки покладення ноксальної відповідальності за окремі делікти. Так, до відповідальності притягуються: 1) батько і мати за шкоду, завдану

їх неповнолітніми дітьми, які проживають разом з ними (ч.4 ст.1384 ЦКФ) [6]; 2) господарі та роботодавці за шкоду, завдану їх службовцями і робітниками при виконанні останніми обов'язків, для яких їх було найнято (ч.5 ст.1384 ЦКФ) [6]; 3) наставники та ремісники за шкоду, завдану їх вихованцями і підмайстерями, коли вони знаходяться під їх наглядом (ч.6 ст.1384 ЦКФ) [6]; 4) власники та інші володільці тварин за шкоду, завдану останніми (ст.1385 ЦКФ) [6].

На відміну від французької, німецька цивільно-правова доктрина не містить загального принципу ноксальної відповідальності, а встановлює правила відповідальності за окремі делікти. Так, ЦУН містить норми про відповідальність: 1) замовника за шкоду, завдану його виконавцем (§ 831) [7]; 2) осіб, які зобов'язані за законом або договором здійснювати нагляд за іншою особою, яка внаслідок неповноліття чи свого психічного або фізичного стану потребує нагляду, за шкоду, завдану такими особами третій особі (§ 832) [7]; 3) власника чи утримувача (за договором) тварини за шкоду, завдану такою твариною (§ 833 та § 834) [7].

Деліктне право України відтворило німецьку концепцію ноксальної відповідальності за окремі делікти. Як в німецькому праві, так і в деліктному праві України правове регулювання ноксальної відповідальності здійснюється щодо окремих деліктів. Так, за шкоду, завдану працівником під час виконання ним своїх трудових (службових) обов'язків відповідальність настає для юридичної чи фізичної особи, з якою працівник перебуває у трудових відносинах (ст.1172 ЦКУ) [8]; за шкоду, завдану малолітніми особами відповідальність покладається на їхніх батьків (усиновлювачів) або опікунів чи інших фізичних осіб, які на правових підставах здійснюють її виховання (ст.1178 ЦКУ) [8]; якщо неповнолітня особа немає майна, достатнього для відшкодування завданої нею шкоди, то цю шкоду відшкодовують субсидіарно її батьки (усиновлювачі) або піклувальник, а у разі, якщо неповнолітня особа перебуває в

закладі, який за законом здійснює щодо неї функції піклувальника, то і цей заклад (ст.1179 ЦКУ) [8]; відшкодування шкоди, завданої недієздатною особою здійснюється опікуном або закладом, який зобов'язаний здійснювати нагляд за нею (ст.1191 ЦКУ) [8]; за шкоду, завдану дикими звірами, службовими собаками та собаками бійцівських порід відповідальність настає для осіб, які на відповідній правовій підставі їх утримували (ст.1187 ЦКУ) [8].

Деліктна відповідальність за французьким, німецьким і українським правом ґрунтується на єдиних принципах, рецепційованих із римського приватного права. Це зумовило наявність єдиних об'єктивних і суб'єктивних умов виникнення ноксальної відповідальності: 1) їх протиправної поведінки, що може полягати як у неналежному здійсненні нагляду за підвладними особами (дії), так і в нездійсненні такого нагляду (бездіяльності), що спричинило завдання шкоди; 2) причинно-наслідковий зв'язок, який має складний характер, тому слід встановити зв'язок між суб'єктом відповідальності та безпосереднім заподіювачем шкоди; 3) вину, що полягає в неналежному здійсненні нагляду за підвладними особами чи в нездійсненні його; 4) підставою звільнення від відповідальності є доведення факту неможливості попередити завдання шкоди. Однак їх суть та зміст мають низку відмінностей щодо окремих деліктів.

Відносно відповідальності батьків за шкоду, завдану їх неповнолітніми дітьми, то за французькою конструкцією деліктного права вона має солідарний характер за умови, що діти проживають разом із батьками. Відповідно, у разі відсутності спільного їх проживання, для батьків виникає дольова (часткова) відповідальність, залежно від ступеня виконання покладених на них законом батьківських обов'язків. Солідарний характер відповідальності батьків, незалежно від їх спільного проживання з дітьми, закріплює український законодавець. При цьому мова про часткову відповідальність батьків йде лише при завданні шкоди декількома малолітніми

чи неповнолітніми особами. Аналогічні українському правила передбачено й німецьким деліктним правом.

Німецький і український законодавець встановлює відповідальність для будь-яких осіб, які за законом або договором зобов'язані були здійснювати нагляд за неповнолітніми (няні, гувернантки, навчальні, виховні, лікувальні заклади тощо) та психічно чи фізично хворими особами. При цьому, їх вина презюмується, тобто вони вважаються винними доти, поки не доведуть її відсутність. Для Франції характерним є покладення відповідальності на зазначених осіб не за законом (крім наставників і ремісників), а за деліктним правом, що відображено у судовій практиці. Особливість французької правової доктрини полягає в тому, що обов'язок доведення відсутності вини покладається на батьків і ремісників, а обов'язок доведення наявності вини наставників - на позивача в судовому процесі.

Певні відмінності існують щодо покладення відповідальності за шкоду, завдану тваринами. За ЦКФ (ст.1385) [6] даний делікт наділений наступними ознаками: а) відповідальність настає для її власника або особи, яка нею користується; б) тварина перебувала в утриманні суб'єкта відповідальності; в) відповідальність для зазначеної особи настає незалежно від того, перебувала тварина на момент завдання шкоди в користуванні відповідача чи заблукала або уткнулася; г) відповідальність настає незалежно від вини власника або особи, яка твариною користується.

Істотні особливості вбачаємо у врегулюванні даного делікту ЦУН. Так, згідно § 833 ЦУН [7] відповідальність для власника тварини за шкоду, завдану смертю, тілесними ушкодженнями або здоров'ю людини чи пошкодженням речі настає незалежно від його вини. Однак, якщо шкоди завдано домашньою твариною, яка призначена для здійснення професійної і підприємницької діяльності чи для одержання засобів на утримання її володільця, то на засадах його вини. При цьому, на позивача покладається обов'язок

доведення факту нездійснення власником належної турботи при нагляді за твариною. Особа, яка за договором здійснює нагляд за твариною несе відповідальність за завдану нею шкоду, також, на засадах вини.

Подібну ЦУН норму можна віднайти в цивільному законодавстві України. Відповідно до ст.1187 ЦКУ [8], на власників та осіб, які на певній правовій підставі утримують диких звірів, службових собак та собак бійцівських порід відповідальність покладається незалежно від їх вини. Відповідно, у разі завдання шкоди іншими домашніми тваринами до відповідальності можна притягнути їх власника чи володільця на загальних засадах деліктної відповідальності, тобто на засадах їх вини (ст.1166 ЦКУ) [8]. Однак, за цивільним правом України застосовується презумпція вини відповідальної особи, тому обов'язок доведення відсутності її вини покладається на нею.

Найбільші проблеми виникають при застосуванні норм про відповідальність роботодавця (підприємця) за шкоду, завдану його працівниками.

За французьким правом (ч.5 ст.1384 ЦКФ) [6] господарі та роботодавці за шкоду, завдану їх службовцями та робітниками несуть за наступних умов: а) шкоди, завдано службовцями та робітниками; б) при виконанні ними обов'язків для яких їх найнято; в) службовець та робітник, якщо до нього було подано позов, зобов'язаний би відшкодувати потерпілому шкоду, завдану його протиправною поведінкою.

Французький суд розглядає факт завдання шкоди службовцями та робітниками як факт завдання шкоди особами, які зобов'язані слідувати вказівкам та інструкціям роботодавця при виконанні покладених на них обов'язків. При цьому, останні мають право відмовитися, якщо це стосується їх професійної сфери та не відповідає професійній сфері роботодавця. Якщо найнятого працівника було переведено до іншого підприємця, то відповідальною особою вважається роботодавець, вказівки якого повинен був виконувати пра-

цівник. Якщо уповноваженою особою давати розпорядження працівнику були обидва підприємця, то судова практика поділяє діяльність найнятого працівника на окремі сфери. Відповідно, покладення відповідальності за протиправне завдання шкоди працівником ставиться в залежність від цих сфер впливу [3, с.415].

Для покладення відповідальності на роботодавця обов'язковим є встановити факт завдання шкоди службовцем і робітником при виконанні покладених на них обов'язків. Відповідно, якщо останні вийшли за межі своїх обов'язків, для виконання яких їх найнято, то вони несуть відповідальність самостійно.

Однак, судова практика тлумачить деліктну відповідальність підприємців значно широко. Наприклад, якщо фермер відправив свого сільськогосподарського робітника взяти потрібний інвентар у сусіда, то він несе відповідальність за шкоду, завдану цим робітником, внаслідок того, що останній виявив необережність при наповненні своєї запальної бензином, що спричинило пожежу. Крім того, за умисні незаконні дії робітників, також, покладають відповідальність на підприємця. Якщо шофер бійкою намагається довести правильність керування автомобілем з іншими учасниками дорожнього руху, то відповідальність покладається на транспортне підприємство. Судова практика вважає, що шофери вантажівок схильні таким шляхом закінчувати дискусії з третіми особами про спосіб керування автомобілем, тому власники транспортних підприємств зобов'язані включати цю обставину до сфери свого ризику [3, с.415].

Відносно третьої умови покладення відповідальності на підприємця, про яку замовчує законодавець, то обов'язковим є наявність вини його службовця та робітника у вчиненні протиправних дій. Відповідно неделіктоздатність останнього звільняє підприємця від відповідальності. Однак, якщо підприємець був обізнаний про це при прийнятті його на роботу, то він несе відповідальність за завдану останнім шкоду за відсутно-

сті його вини. При цьому, обов'язок доведення вини службовця та роботодавця покладається на потерпілого [3, с.416].

Аналогічні французькій правовій доктрині правила покладення обов'язку відшкодувати шкоду, завдану виконавцем робіт встановлює ЦКН. Однак, для деліктного права Німеччини характерними є певні особливості. Так, для покладення на підприємця відповідальності за шкоду, завдану найнятим виконавцем, потерпілий повинен довести наявність вини відповідальної особи. Якщо ж потерпілий не спроможний буде довести вину підприємця, то він повинен буде задовольнитися незначними сумами, одержаними згідно Закону про дорожній рух або Закону про відповідальність за завдані збитки. У зв'язку з цією обставиною судова практика допускає переміщення позову про відшкодування збитків із деліктного права в договірне. Завдяки такому переміщенню відповідач не може скористатися виправдувальними доказами, тому несе перед позивачем відповідальність за вину свого персоналу, як його «партнер за договором». Наприклад, якщо службовець дилерської фірми не вивішав до демонстраційного залу таблиці про попередження щодо натертого паркету, що спричинило травму клієнта, то останній має право від фірми вимагати відшкодування збитків за договором. Для покладення відповідальності на підприємця за шкоду, завдану особам, які є представниками влади (наприклад, судовими виконавцями) судова практика застосовувала поняття «діловий контракт», але в розумінні «соціального контракту» [3, с.411-412].

Загальні умови відповідальності фізичної або юридичної особи за шкоду, завдану їх працівником за законодавством України (ст.1172 ЦКУ) [8] аналогічні деліктному праву Франції. Винятком є покладення обов'язку доведення відсутності вини на відповідальну особу.

Слід відзначити, що, за трьома правовими доктринами, відшкодувавши завдану працівником (службовцем) чи іншою особою шкоду, фізична чи юридична особа, а також інші

суб'єкти відповідальності мають право зворотної вимоги (регресу) до безпосереднього заподіювача шкоди, з вини якого було завдано шкоди, у розмірі виплаченого відшкодування.

Таким чином, вищенаведене дозволяє зробити наступні висновки:

- запровадження ноксальної відповідальності є намаганням максимально захистити майнові права потерпілого у разі завдання йому шкоди;
- ноксальна відповідальність виникала за наявності загальних умов деліктної відповідальності;
- при притягненні до ноксальної відповідальності спостерігається змагання двох принципів: «принципу вини» та «принципу відсутності вини»;
- правила про ноксальну відповідальність за деліктним правом Німеччини, Франції та України мають багато спільного, що дозволяє зробити висновок про спільну правову доктрину - римське приватне право, тобто про наявність його рецепції.

ЛІТЕРАТУРА

1. Зом Р. Институции : учебник истории и системы римского гражданского права. Выпуск II (Система) / Р. Зом. - С.-Петербург, 1910. - 475 с.
2. Матвеев Ю. Г. Англо-американское деликтное право / Ю. Г. Матвеев. - М. : Юридическая литература, 1973. - 176 с.
3. Цвайгерт К. Введение в сравнительное правоведение в сфере частного права: В 2 т. / К. Цвайгерт, Х. Кетц. - М.: Международные отношения, 1998- . - 1998. - Т. 2. - 512 с.
4. Дигесты Юстиниана / отв. ред. Л. Л. Кофанов ; пер. с лат. - М. : Статут, 2002. - Т. II. - 622 с.
5. Барон Ю. Система римского гражданского права. Книга IV. Обязательственное право / Ю. Барон. - С.-Петербург, 1910. - 272 с.
6. Гражданский кодекс Франции (Кодекс Наполеона) / В. Захватаев ; отв. ред. А. Довгерт ; пер. с франц. - К. : Истина, 2006. - 1008 с.
7. Гражданское уложение Германии / на-

уч. ред. А. Л. Маковский и др. - М. : Волтерс
Клувер, 2006. - 816 с.

8. Цивільний кодекс України від

16.01.2003 р. (зі змінами та доповненнями) //
Офіційний вісник України. - 2003. - № 11. -
Ст. 461.

Гринько С. Д. Ноксальна відповідальність за законодавством Франції, Німеччини та України: порівняльно-правовий аспект / С. Д. Гринько // Форум права. – 2009. – № 1. – С. 117–122 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.nbuv.gov.ua/e-journals/FP/2009-1/09gcdppa.pdf>

Проводиться порівняльний аналіз законодавства Франції, Німеччини та України щодо ноксальної відповідальності: 1) батьків за шкоду, завдану їх неповнолітніми дітьми; 2) опікунів за шкоду, завдану недієздатними підопічними особами; 3) роботодавців за шкоду, завдану працівниками; 4) володільцями тварин за шкоду, завдану тваринами. Зроблено висновок про спільну правову доктрину деліктного права Франції, Німеччини та України - римське приватне право.

Гринько С.Д. Ноксальная ответственность за законодательством Франции, Германии и Украины: сравнительно-правовой аспект

Проводится сравнительный анализ законодательства Франции, Германии и Украины относительно ноксальной ответственности: 1) родителей за вред, причиненный их несовершеннолетними детьми; 2) опекунов за вред, причиненный недееспособными подопечными; 3) работодателей за вред, причиненный работниками; 4) владельцами животных за вред, причиненный животными. Делается вывод об общей правовой доктрине деликтного права Франции, Германии и Украины - римском частном праве.

Grinko S.D. Noxal Responsibility under the Legislation of France, Germany, and Ukraine: Comparative and Legislative Aspect

The comparative analysis of noxal responsibility is carried out under the legislation of France, Germany, and Ukraine: 1) of parents for the harm caused by their juvenile children; 2) of guardians for the harm caused by incapable individuals; 3) of employers for the harm caused by their employees; 4) of owners of animals for the harm caused by them. The conclusion about the joint legal doctrine of law of torts of France, Germany, and Ukraine - Roman private law has been made.